

K R I T I K A

Egy földközi költő – Balla Zsófia

Negyedszázada, még csodagyerekként első költői gesztusával Balla Zsófia *A dolgok emlékezetére* mutatott. Honnan? mióta? – kérdezgette olyan téridőben, melynek lakói tudni vélték vagy tudni szerették volna, hova igyekeznek sebbel-lobbal. Könnyen végzetessé válhatott volna ez az orpheuszi visszapillantás, ellenkezett az akkor és itt előírt költői szereppel szövegestől, koreográfiástól. Nem is szólva a kellékekről! Persze 1968-ban már Kolozsvárott is egyre többen figyeltek szorongva-reménykedve vagy inkább reménykedve-szorogva a Prágából hallatszódó dübörgésre. Ám a költő errefelé egyre csak cipelt valami terhet, és – minek tagadnók? – volt mit cipelni, népi-nemzeti vagy egyéb, de mindenképpen magasztos, történelmi. És miért ne, hogy is ne cipekedett volna a költő, hiszen szolgált, elkötelezte magát. Ha meg nem cipelt éppen, véres csatateret próbált tisztára súrolni évszázadok óta. Ki tagadná, hogy a vér valódi volt? Valódi volt itt szinte minden, ha jól meggondoljuk, még a költők közül is jó néhányan, és idővel egyre kevesebben álcázták magukat hordárnak, zsoldosnak, köztisztviselési dolgozóknak.

Érdekes lenne végiggondolni: amint változott a versbeszéd, legelőbb talán a kötetek címe akart egészen más lenni, más ízű előétel a kannibáli lakomán, melyen költészet képében a költő önmagát találja, kínálja szemérmesen vagy szemérmetlenül; a *Vendégségen* Agnus Dei ő: „báránnyús forog két ajak között” és „...forog egy mese fűszála... egy mondat a szájban.” A líra itt elválk a költőiségtől, ha csak az költőiség, amit évezredek esztétikai normái szentesítettek. Mit tehet a költő? Ír.

*Nemnyelven, amely nem éget,
nemverseket, nemigéket.*

Az ilyen nemvers úgy érkezik, mint hajnalban a szívroham, ez a túlélő halál. És mint az újszülött, „fölsír az új vers, egy újságlap / takarja el, mint a sír”. Új vers, újszülött, újság. Mi újság? Vers született, gyermek született, s a poeta kollégája, „...a fájdalom *költőget*: / élőt és verset”. És kit-mit ébreszt a felköltött költő, mit versel meg ily hajnali órán, mikor minden kezdődik, halálra születés és életre szóló veszedelem?

*Elhagyott
végtagokat, testeket, hazákat.*

Hadd időzzünk még ott, ahol a gyakorító képző másodszor forgatja meg finom törét, mert

*Más véget ölt, öltöget
a Történet naponta*

– és ezért nem itt, hanem valahol a közepe táján figyelmeztetnek tapintatosan, hogy „vége van a versnek”. Diszkrétan alliterál a nemversben a nemnyelv nemköltője. Magára vessen, ha visszaélve egy lehetőséggel, így nevezzük azt, aki nem követi, hanem teremt a formát, ura és cselédje önmagának, önnön szabadságának foglya. De hát ez is

csak javaslat, munkahipotézis, nem jobb s nem rosszabb más ajánlatoknál. A nyelv (figyelem, a nemnyelv is az!) kínálatai szeretik a keresletet, várják, áhítják, tudják, hogy jön. Vagy legalábbis remélik. Ha még tovább merészkednénk, nemolvasót kellene rajzolnunk a nembeszélő társául, hogy a nemnyelv működésbe jöjjön. Hátha ez a populáció lakja a romvárosokat, velük tipródunk a rombuszokban? Hogy a romváros lakója romlakó, az biztos. De mi legyen a rombuszokkal? Akit átítat a geometria szeretete, lehunyja szemét, mértani idomokat lát, esetleg éppen ferde szögű, egyenlő oldalú négyszögeket; de van más Én is, és más lát: nem szívesen, mert ő az, aki utazik a romváros rombuszaival, e szomorú, rozsdás, koszos, tépett belű, csikorgó, menetrendet nem ismerő járművekkel (fanyelven: tömegközlekedési eszközök). E szeszélyes útvonalakon a tömeg mindig eszköz. Mi pedig mindig egy helyben állunk, nem közlekedünk, a szavak közlekednek bennünk, most éppen Balla Zsófia szavai, hívó szavak, hívószavak, indulunk már, arra, amerre hív. Figyelünk. Igyekszünk nem eltévedni. Némi útiláz. Kellemes és ijesztő.

Ez az *Egy pohár fű* mint cím, tudjuk, pompás véletlen, várva várt véletlen, a fű nem talál a pohárhoz. Ettől az ellenszillogizmustól művészi a kép. No meg attól, százfelé vezet tőle képzettársítási pálya. A metaforaképzés alapja itt a dolgok össze nem illése, az inkompatibilitás, világunk lényege. Például: a fűvet legelik, aki pohárból iszik, nem legel. Szabad még egy megjegyzést? Ha egy pohár vizet mondanánk az egy pohár fű helyett, egyesek a Scribe-darabra gondolnának, mások egy szólásmondásra, feltéve, hogy volna tiszta víz; de tégy fű helyett abba a bizonyos pohárba hóvirágot, a költői szándék annyit nyer hihetőségben, amennyit szokatlanságban veszít, menthetetlenül elmerül a banalításban. Törekvő versolvasónak, pontosabban nemversolvasónak, még pontosabban vers-kötet-cím-olvasónak arra a jóhízemű kérdésre, hogy ugyan bizony mit jelent címként vagy egyáltalán az, hogy *Egy pohár fű*, tessék csak bátran válaszolni: önmagát jelenti.

Balla Zsófia megpörgetett idézetekkel labdázik, parafrázál, ironikus versbeszédben profanizálja az olyan szövegeket, hogy „itt élve-halnod kell”, „látod, a roham is aluszik”, „ez az arc lesz a végső”, „Ne kívánd, hogy ne kívánjam”, posztmodernül utalgat különféle hagyományrétegekre (analóg módon a közismert – már megint a köz, hiába – „lehunyja sok szemét a sok szemét” technikával, amely az irodalmi sanzon paradisztikus szabadságát beemeli a magasirodalomba). És ez az új kulturális magatartás válasz is, kihívás is egy olyan pillanatban, amikor a mindenre kiterjedő értékválság önmagát próbálja megfogalmazni. Szervátültetések ezek az eredeti szövegösszefüggésükből az új versbe, más versbe, nemversbe átoperált parafrázisok, új életre kelnek, élni segítenek, nem veti ki őket immunológiai visszautasítással a művészi organizmus; a hagyomány nem vész el, csak átalakul. Minden eddigitől merőben különböző esztétikai minőség, kultúrák álarcosbálja, kihívja a múltat, megvív vele, minden pengesuhintás kapcsolatfelvétel e különös dialógusban: „Ágyban, párnák közt, gyertyaszál”, idéz s variál Balla Zsófia, hogy az ismert-elismert eszményt egyben s egyből el is utasítsa: „Ágyban egyedül: halni sem” – ezek a trópusok majdnem ugyanúgy mondják az egészen mást. Mintha süllyedő költői nyelv Atlantiszából merülne fel egy-egy kincset érő töredék, beavatott bűvár, megszállott költő zsákmánya, másnak kacat, de ő tudja, mire való, s akként használja. Magánmúzeumban – verseskönyvnek hívják – leli meg helyét. Mint vulkánkitörés vagy földrengés után talált tárgyak.

Balla Zsófiánál a kataklizmákat követő újrarendeződés képe fogad: minden klasszikus verskellék elmozdul, új helyet keres, új értelmet. Egyáltalán: értelmet. Nincs

vershelyzet, se fecskéfészek. Amit nem mészárolt le a haszon közönye, azt a giccs sajátította ki. Így aztán „A vadlúd és a hattyú / Vasból van mind a kettő” – állítja a szemtanú, Balla Zsófia. Vurstlit mutat, művadászatot a művészetre.

Mint minden igazán sikeres stratégia, Balla Zsófia versstratégiája bátran él a kiszámíthatatlanban rejlő izgalom erejével. Egy József Attila-sorra szonett pár első darabja, a *Szökőkút* második tercijnének utolsó sorában, a verhangulatot alig befolyásolva bukkan fel a címben. Megidézett; előtte jár, az időben is, nemcsak a szonettben, bejelentetlenül, a másik illusztris Versvendég, félreismerhetetlen kézjegyenek majdnem tiszteleg a majdnem belső rím: „a héja-nász-avar forog, zavar”. A fortélyos versépítés nemes nyersanyagokat keres és talál, álöltözet és álarc kötelező, hadd pezsegen és kavarogjon a karnevál szelleme és testisége, mely gyakran – ezúttal is – priaposzi. Ahány irodalmi korszakban fellép ez a néhol vasos, máshol pikáns élethabzsolás, mindig vagozó társa követi, éroszt a thanatosz. *Hiába esdesz: időm kitelik* vall az ikerszonett az *öregvésről* – mily szöremeklés! Patinássá módosítja a versszerepet az archaizálás, „a fájó részletek”-et enyhítendő, a „foltok, fodrok, ráncikák” felsorolásban a bőrszöveteknek a korrallal járó lazulását egy kicsinyítő képző holmi ruhadísszé kellemkedni mesterien, hiszen ezt a csúsztatást a *fodrok* keltette szomszédos szóhangulat már előkészítette. A két szonett közötti tónusváltásból kiszivárog a rémület, a menekülő tudja, nemkérdésére nincs válasz: „Hová legyek magam elől...”

Különböző kontextusokból emel ki verhangulatot Balla Zsófia. Egy más kontextusban a textus színváltozása a befogadót is arra készíti, hogy rituális összefüggéseket keresen. Mintha egy sorsforduló tanúi lennénk, amelyben az emberi lény és az emberi teljesítmény a kétely jegyében azonosul. De ez a kétely a bizonyosság nyelvén beszél. Íme a vers felmutatása kenyérként, mint a fogyó élet szimbóluma, így: „Versed javát megetted”, az élet megszemélyesítése úgy, hogy a létezőt a nemlétezés képviseli: „*Nem, lenni semmi, vers se.*” Mint versfilozofémát oda sorolnám, ahol ilyen egyszerű a nyelv birtoklása:

nincs itt sem ott

Mindössze annyi történt, hogy Balla Zsófia elhagy egy vesszőt. De mekkorát lendül a kurta versmondattal, át, a másik, igazibb valóságba! Oda, ahol kattan két határozó szócska – nyomában csak *nincs* és *sem* marad. Bólintunk, ismerős ez, Virilio az *eltűnés esztétikájának* nevezi, gyerekek és költők révélete, az *átváltozásban* Balla Zsófia pontosan meghatározza: Ki itt vagy – nem vagy itt.” És szintén piknoleptikus költői vízió ugyanabban a versben az, hogy

*Egy angyal jár idéetlen
igen és nemtelen.*

Ez nem az az angyal, akinek neméről a középkor tudós doktorai vitakoztak. Nem csak az. Nem Dsida, nem Radnóti angyala, bár az utóbbira némiképp hasonlít, éppen az eltűnés okán. Időtlenségből lett *idétlenné*. Egy-két fosztóképzővel csodát lehet művelni: *nemtelen* szavunk eddig is volt, most már *igentelen* is van Balla Zsófia jóvoltából, aki le se írta, csak éppen megtisztelti olvasóját azzal a feltételezéssel, hogy hozott anyagból, a sajátjából, melyet naponta milliószor használ, mégse fogy el (vagy mégis?) – ő is tudna szót teremteni.

Aki ezek után elhiszi, hogy Balla Zsófia megkönnyíti olvasója dolgát – vagy abból az eléggé elterjedt felfogásból indul ki, hogy a költő rendeltetése, kötelessége meg-

könnyíteni valamit, bármit, ami éppen nehéz, és mi tagadás, éppen mindig nehéz valami, vagy elmarasztalja akár a költőt, akár az olvasót azért, mert a költészet, beleértve a versolvasást is, igényes, egyre igényesebb szellemi munka. Ha minden elképzelhető félreértést el akarnánk oszlatni (amitől Isten mentsen, hiszen mi lehet termékenyebb egy jó félreértésnél, az irodalomkritika meg se élhet nélküle), akkor sem árnánk magunkat azzal, hogy ezen az ezredfordulón, értékzavarok és szereptévesztések tetőzése, a „fortyant lét” idején, a vers mint kényelmes és kellemes időtöltés kínálja magát. Sokak számára. Ugyan!

Több nemzedék, több korszakváltás torlódott össze, amióta Balla Zsófia megszólalt, és rétegenként kidolgozta azt a versbeszédet, amely csakis az övé ma már, és az sem árthat neki, hogy divatos költővé tette. Talán ez a mindenhol jelenlét, vagyis a belterjesség mint az eltűnés mímelése, a nyelv nemnyelvvé, a vers nemverssé álcázása esély arra, hogy egy sietősen sikerorientált világba az érték is bekerüljön. Mi más, ha nem a siker szuggesztív ereje képes meggyőzni a legkülönfélébb hiányérzetek gyötörte embert arról, hogy éppen erre a fényűzésre, erre az *Egy pohár fűre* van szüksége? „Messzi világok találkoznak így” suttogja a költőnő minden frusztrációk varázsígjét; s nem luxusigény az ember nyújtózkodása az elérhetetlen felé? Már jó két emberöltővel ezelőtt tudta a Költő, hogy „neve, ha van, csak áruvédjegy”; de minthogy azóta a könyv a mosópornál kevésbé kelendő áru lett, védjegye maga a védtelenség. Mert van. És ezt már csak úgy tudja főnévi igenévvé tenni, hogy *Volni*. Így. A létigének ebben a feltételes módjában. Kiváltképp pedig a létnek „Sűrített legkisebbség”-ében. Mit lehet még fokozni és hogyan? Agyonkoptatott főnevet ekképpen:

Ki bírja leghazább.

Kihagyásos versmondattal, lazasága sejtelmes lehetősége annak a mozgástérnek, melyben a három szó talán kergetőzni, talán bújócskázni kezd. Lám csak, a legedzettebb tetszhalott kibújt főnévbőréből, átvedlett jelzővé, felsőfokon feszül és feszít – „ki bírja”. Kibírja?

Balla Zsófia verseiben minduntalan történik valami. Főként a nyelvvel történnek hallatlan dolgok: „A hír megáll a fülben”, „Szű eszi azt a szót”, „Felkattintom szívem”, „kigördül szemedből a sín”, „eljön a *nincstovább*”, „A fák karján virág csorog”, „Fröcskölnek a város nyitva- / hagyott, csorgó fényei” – végeérhetetlen a sor, a teljesítmény tanulmányt igényel, addig is össze kell markolni, fel kell mutatni egy annyit, amennyibe befér a gondosan kimunkált csoda természete.

Valóságelvű víziói közül Balla Zsófia abban vallja ki a legmerészebben rendkívüli képteremtő fantáziájának titkát, amely versként, szemléleti szokatlanságával a legmeghökkenettebbnek tűnik, mert a legáttetszőbb. Hihetetlen, amit a cím bejelent, s a kezdősor, higgadt állító mondat – azt állítja, hogy

Úszik a földben egy ember

Ha vízben úszna, nem lenne vers; a zseniális éppen ez, egyetlen szót kell felcserélni egy másikkal, és Empedoklésszel szólva „nincs születés s nem vég az átkozott halál, csak keveredés van és az elvegyült anyagok kicserélődése”. A közegváltásnak ez a heroikus lehetetlensége sokféle metaforát magába sűrít. Magáról az emberi létről – e hősi, nevetséges, képtelen és nagyképű, ezért csakis a semmilyen tabut nem tisztelő művészet gátlástalanságával körülírható vállalkozásról van szó. Mert hogyan úszik ez az ember?

*Úszik, úszik az ember
elhivatottan.*

Hát persze, hogy is tehetné másként! No de: ő gondolja ezt magáról, vagy róla gondolja az, aki kívülről – felülről – figyeli erőfeszítését? Egy valóságelvű víziónak, a magasságos voyeur felől nézve, erre is van válasza:

*Az égből falapáttal
szórják a földet, nézik.*

Van tehát egy föld-szint, ott úszik az ember, a második szint az úszó ironikus elhivatottsága, a harmadik a magasból arról gondoskodik, hogy ne legyen földfogyatkozás, de legyen, aki nézi, látja, figyeli – mit is? Hogy „Úszik a földben egy ember.” S ha van, aki látja ezt a földből lett, földdé levő olimpikont, akkor már érdemes kitartani „Amíg a tájék tart”. (Jelenkor Kiadó, 1993.)

Szilágyi Júlia